

СВЕТОЗАР ДИМИТРОВ

НЕПОЗНАТИЯТ ЗМЕЙ ГОРЯНИН

СЪСТАВИТЕЛИ

Катя Зографова
Донка Билярска
Станислава Чешмеджиева

Изданияето е спечелило конкурс по програмата
„Помощ за книгата 2015“
на Министерството на културата

СЪДЪРЖАНИЕ

Завръщането на Змея	7
<i>Катя Зографова</i>	
Червеният хотел	21
В освободена Добруджа (Пътни бележки)	79
В освободената земя на Добротич	87
На път	87
Във Варна	89
На пост	91
Към Балчик	93
Спомени за моя приятел Елин Пелин	95
Последна дума на Змей Горянин пред 6-ти състав на Народния съд	196
Скици и ескизи	197
Синият час	225
Афоризми, мъдрости и глупотевини от Змей Горянин, политзатворник	231
Две думи	235
Дневник (1958)	243
Кореспонденция	263

ЗАВРЪЩАНЕТО НА ЗМЕЯ

С настоящия том, включващ автобиографични и биографични текстове на забравения писател Светозар Димитров с незабравимо изразителния псевдоним Змей Горянин, Националният литературен музей (НЛМ) и издателство „Изток-Запад“ започват новата си поредица „НЕЗАБРАВА“, посветена на значими имена и произведения, попаднали под ударите на тоталитарната цензура. Пряко – чрез индексите на „вредната литература“, и косвено – чрез невъзможността на тези творци след 1944 г. да публикуват в официалните издания.

През 1979 г. в НЛМ постъпва първата част от архива на „неблагонадеждния“ според политическите корифеи писател. Чест за НЛМ е, че още със създаването му неговият първи ръководител, легендарният за гилдията безпартиен Михаил Райчев (син на писателя Георги Райчев), начертава автономна от „повелите на деня“ висока литературноисторическа стратегия за издирване и съхраняване архивите и библиотеките на българските писатели, някои от които репресирани от тоталитарната власт. Позицията на начинателя на литературния музей Михаил Райчев е подета (след отстраняването му от директорския пост) от младите, необременени от политически страхове първи уредници. Това обяснява отрадния факт, че днес НЛМ може и да не е най-големият, но без съмнение е *най-нецензурираният литературен архив* в нашата страна! Сред най-ценните му притежания са не само домовете, документалните и веществените реликви на класиците (8 къщи-музеи в София и страната), но и колекцията от книги и ръкописи на писатели-белоемигранти като Александър Митрофанович Фьодоров, на писатели-буржоазни дипломати като Йордан Стратиев и Димитър Шишманов, на емигранти в Латинска Америка като Матвей Вълев, Борис Шивачев, Самуил Стрезов, Тодор Ценков, Стоян Данев, на „реакционните“, престъпно потулени имена на Фани и Чавдар Мутафови, Владимир Василев, Мирослав Минев, Йордан Бакалов-Стубел, Асен Христофоров... И до днес това е събирателската политика на НЛМ – през 2012 г. направихме възможното във фондовете ни да постъпят снимки и книги с автографи на проф. Ал. Балабанов и на Яна Язова. Плод на сродна изследователска страст е и кни-

гата ми „Знаменити, забравени, забранени“, която се появи в началото на 2015 г.¹

Удивително е как паралелните животописи на писателите, обречени на духовна емиграция в собствената си страна, се четат и разпознават в братството си на страдалци. В писмо на свещеник Йордан Попилиев от 1960 г., съхранено в НЛМ, откриваме горчивото прорицание на Змея:

*И аз ще си отида от света
като добрия Данко Стубел.
Повярвай Данко, брат, че със смъртта
спечелил съм, не съм загубил.*

*Спечелил съм покой след толкоз шум,
спечелил съм любов след толкоз злоба.
Спечелил съм най-сетне малко ум –
човек се чувства най-добре във гроба.*

Каква екзистенциална горчивина, каква самоирония спрямо смъртта бликат от тези редове! Колко нетипични, но в същото време оригинални изглеждат те на фона на обичайното „здраво“ и умерено българско чувство за хумор.

Гордите самотници на честното перо вдъхновяват тъжни строфи – епитафии и стихотворни „реквиеми“ като тези за Рачо Стоянов, Крум-Александър Дзивгов и Димитър Подвързачов, принадлежащи на Змея. Последното красноречиво доказателство за съдбовното съпричастие между забранените творци знаменателно открих навръх неговата 110-годишнина в ръкописната книжка „Две думи“.

Когато говорим за спасителните литературни братства, понякога непробиваем духовен заслон на подложените на гонения след 1944 г. творци, непременно трябва да споменем и великолепните мемоарни страници „Моят приятел Елин Пелин“², които включваме по нередактирания ръкопис на Змея, собственост на НЛМ.

Що се отнася до приспособленците, те са любим обект в сатиричните прицели на Змея, особено когато се визират братята по перо. И макар да срещаме завоалирани заглавия като „На поета

¹ Вж. Зографова, К. *Знаменити, забравени, забранени*, изд. „Изток-Запад“, С., 2015 г.

² Те се появиха през 2013 г., изд. „Арс Милениум МММ“, в по-късен редактиран машинописен вариант от 1951 г. Съхраняват се в НЛМ под инв. № 665/79, във фонда на Елин Пелин.

Х., най-често „героите“ са назовани поименно! Най-много епиграми, три на брой, са посветени на Димитър Полянов, две жестоко жият добрия познайник от младите му години Людмил Стоянов, като не е пощадена и съпругата му Мария Грубешлиева в превращението си от симпатичната поетеса Мери във „фактор на „прогреса“, нито пък „поета Божидар“ (Божилов) с „апашкия си дар“.

Поредица „НЕЗАБРАВА“ – своеобразна съвременна „Епопея на забравените“ – закономерно се открива със Змей Горянин – един изключително плодовит и популярен писател до епохата на „народната победа“. Роден е на 11. I. 1905 г. в Русе – град-въплъщение на „дунавската култура“, мултикултурен, многолик, сякаш предопределящ романтичния поглед върху българската история, през призмата на който писателят ще сътвори огромното си литературно наследство – повече от 50 романи, повести, разкази, стихове, драми, произведения за деца. Още като ученик Светозар пише и публикува стихове и разкази, но е подвластен и на рисуването, рецитирането и на... точните науки. Първата му книга „Аз и другият“ (1928) – издание на в-к „Северянин“ – е своего рода „диалог“ с писателя и съгражданина Добри Немиров. През 1930 г. свързва съдбата си със Соня Димитрова, своята „Змеица“, която затрогващо рецитираше наизуст стиховете му десетилетия след смъртта на съпруга си, чиято памет свято тачеше. Пътят към София за русенеца е труден, но след първия си неуспешен опит (това личи в болезнените писма до младата му жена), семейството все пак се установява в столицата, където в скромното апартаментче на бул. „Евлоги Георгиев“ № 46, недалече от „Орлов мост“, прекарва целия си земен живот. Влюбен в историята, Змей Горянин създава в маломерния си кабинет-спалня-гостна своите книжовни рожби, филигранните си дърворезбовани миниатюри на кръстове, църкви и манастири, несравнимите самиздатски книги, калиграфски изписани, изрисувани и подвързани от автора си, изумителната си картотека, химическата си „лаборатория“, рецептите си за фитотерапия, редактира издаваното в партньорство с Елин Пелин сп. „Филателен преглед“... В това озарено свише духовно пространство посреща и близките си приятели-литератори: проф. Александър Балабанов, Елин Пелин, Йордан Йовков, Добри Немиров, Димитър Талев и Фани Попова-Мутафова, семейството на Д. Б. Митов и Калина Малина, Йордан Стубел, Мария (Мери) Грубешлиева; майсторите на пластичните изкуства Васил Стоилов, Кирил Шиваров, Кирил Буюклийски, Марко Марков, Вера Лукова, Данаил Дечев, Асен Балкански. Преди „на-

родната победа“ е работил като обикновен чиновник, за да може да издържа семейството си, след нея и това му е отнето. Фатално за счетоводителя в „Храноизнос“ се оказва едногодишното му назначение в Дирекцията за контрол по печата през 1941 г. Това е времето на неговото „цензорство“, когато той на практика е допуснал публикуването на творби на леви писатели, заради което нееднократно е санкциониран, както свидетелстват те самите, например Христо Радевски. Най-важното „свидетелство“ обаче е творчеството му. Сред епиграмите, останали до 2000 г. в архив, откриваме и остроезични антиклерикални послания, и „запалени стрели“ (изразът е на Кирил Христов) срещу политиканите от всички времена. Най-язвителна ми се струва една от 1938 г., валидна и до днес – „Потомъкът“:

*Свързали се чума със вампир,
сътворили щастие и мир;
като минали години – ето:
депутат им станало детето.*

Змей Горянин е свободен дух, неудобен за всеки режим, неподчиним на земните, затова пък толкова по-предан на Божиите закони! Ето защо по време на правителството на Богдан Филов (когото е подиграл със злъчна епиграма) Змея участва като обикновен редник във войната и обхожда Македония, Тракия и островите, откъдето донася „великолепния“¹ пътепис „От Цариброд до Неготин“ (1941). Всъщност пътеписите му от новоосвободените земи са много повече, ръкописите им са запазени в НЛМ. Преди това с колегите си по перо Дора Габе и Багряна, на Ангел Каралийчев и художника Сирак Скитник придружава българските войски, за да стане свидетел на освобождаването на Южна Добруджа, за което също ни е оставил пътеписи, включени в настоящото издание. Преди това се е борил със стихове, част от които влизат в „Златна книга за Златна Добруджа“, под редакцията на Христо Цанков-Дерижан (1940). Сред най-известните книги на белетриста са романите и повестите му „Бачо Киро“, трилогията „Дунавът тече“, „Звезда керванджийка“, „Кнез Иван Кулин“, „Те умряха – да живеят народът“, посветения на първо-

¹ Балеvски, В. Предговор към *Змей Горянин*. Кондика на Светата Бачковска ставропигиална обител, изд. център „Боян Пенев“, С., 2009, с. 5.

битния човек „Ру“, с който и днес се появява из кръстословиците... Сред героите му са Левски и Ботев, Любен Каравелов, Ангел Кънчев, поп Харитон, Бенковски и Волов, Паисий и Софроний, братя Миладинови. Разбира се, и забележителната Баба Тонка, до която показателно е разгърнат нетрадиционният образ на турски властник – този на реформатора и строителя Митхад паша, изповядващ наднационални (масонски) ценности, които го карат да разбира българската освободителна кауза, наред с родолюбивия чорбаджия Ангел Хаджиолу и евреина Дядо Рахамим... Героите на стария Русчук.

След 1944 г. настъпва истинско низвергване на Змея. На събрание на УС на СБП на 14.XI.1944 г. той е изключен заедно с други 29 писатели; на 31.I.1945 г. е арестуван и хвърлен в затвора; 17 от книгите му попадат в „Списък на вредната литература“ (от 1952 , 1955 и 1957 г., в 2 части). Съден е на 4.IV.1945 г. от прословутия VI състав на Софийския народен съд, заседавал в периода 12–31.III.1945 г. Обвинението е: „сътрудник на Дирекцията на националната пропаганда“, „цензор“; ревностен разпространител на „антисръбска шовинистична пропаганда“, допринесъл „дейно и съществено чрез слово и печат и по друг начин за провеждане курса и политиката на правителството“¹. Осъден е на една година затвор. Удивително е, че продължава да твори и в килията, за което е изискал специално разрешение от тъмничната управа. *Несломимият работохолизъм на Змея е безпрецедентен пример за силата на духа му и знак, че няма житейски обстоятелства, които са в състояние да прекършат перото му! И наистина, в двайсетината години, отредени му до смъртта, във времето на соца той сътворява не само хилядите си апокрифни епиграми, но и не по-малко забележителните си ръкописни книги с религиозна поезия², а след възстановяването на Българската патриаршия през 1953 г. и Кондиката на Бачковския манастир, благословена от владиката Кирил.³ Печата в „Църковен вестник“ и „Духовна*

¹ Радева, В. *Поет по призвание и по Божия воля*. – В: Сб. Да повикаш Бог. Книга за Змей Горянин, издава Русенският университет „А. Кънчев“, Русе, 2013, с. 9–10.

² След 1989 г. бяха издадени стихосбирките „Майчина вяра“ и „Часове“.

³ Тъй като оригиналният ръкопис е изчезнал, тя бе издадена през 2009 г. по препис, съхранен в НЛМ, като книга 2 от поредицата на ИЛ-БАН „Другата българска литература на XX век“.

пробуда“ с някои от общо 18-те си псевдоними, странства и твори из родните манастири с благословията на Светия синод. Любимата му обител са „Седемте престола“ в Стара планина, където среща смъртта си през 1958 г. Мъдрата му промисъл, философията на светлото страдание е лаконично изречена през 1951 г. в „Пътят“:

*Когато Бог издигне
за знаме на живота,
той трябва да достигне
бездруго до Голгота.*

Може би затова, когато през знаковата 1989 г. спечелих конкурса за работа в НЛМ, възприех като лично професионално предизвикателство „разархивирането“ на делото на писателите, изстрадали кръстния си път към Голгота. Първата ми инициатива беше да открия наследниците на Фани и Чавдар Мутафови, които ни дариха трепетно пазени документални свидетелства, за да бъдат възкресени интелектуалните им творчески фигури. Още с въстъпването в музея съдбата ми даде шанс да се срещна и с вдовицата на Змей Горянин Соня Димитрова. Гражданската и творческата обаятелност на Змея ме мотивираха да открия талантливия писател, комуто посветих няколко статии. Когато с днешна дата се вглеждам в библиографията, установявам, че те практически са първият пробив в дотогавашното апокрифно битуване на Змея! Уви, публикувани в специализирани и малкотиражни списания като „Икар“ и „Родна реч“, те останаха почти незабелязани. Но за мен бяха по-важни литературноисторическата находка, интимното общуване, тихата възхита от духовната вселена на многоталантивия Змей, когото разтълкувах и като писател за деца в „Кой се страхува от Змей Горянин?“. Обстояният, амбициозен цялостен прочит остана недовършен от мен, никога не предприех и планираното със Змеицата съвместно отиване до гроба на Змея на манастирчето „Седемте престола“. Винаги ведрата, млада духом, красива и в старините си Соня не ми се разсърди. Сетне подхванах сагата Чавдар Мутафов и дори не препечатах ранните си текстове за Змея. Слава Богу, неутоленото любопитство към световите на не-сравнимия Змей Горянин е останало свежо повече от 20 години! Стихове като тези в „Ще дойде“ звучат като смразяващ контрапункт на Вапцаровата „бяла пролет“:

*Ще дойде пролетта, но тя
едва ли с цвят ще е накитена –
та как ще разцъфтят цветя
върху земя, на кръв наситена?!*

Днес сме свидетели на обратното чудо – огромната след-смъртна почит на потомците, особено тези на политически репресираните към техния изразител Змей Горянин. Сред вдъхновяващите знаци на интереса към моите „Знаменити, забравени, забранени“, плод на четвъртвековен музеен път, сред които е и съкровената „Словозография за Змей Горянин“, най-силно ме докосна писмото на непознатия г-н Бойко Калчев, който сподели с мен неизвестно стихотворение на Змей Горянин, записано в бащината „Паметна книжка на Калчо Клатег“ от Софийския централен затвор и съхранявано повече от половин век като семейна ценност. Наред с текстове на Бурян Бръзицов, Петър Лунгов, Димчо Соколов, архимандрит Николай, Димитър Ризов, Димитър Пешев, Петър Кьосеиванов, П. К. Чинков, Петър Джидров, Кръстьо Пастухов, Матей Бръшлян... Ето го¹:

*Главата горе, братчета! – Затворът
не е проклет чак колкото изглежда!
Каквото щат за него да говорят,
той все пак крие радост и надежда.*

*Та малка ли е радост, че край вази
се ширят толкоз екстрени катили:
политици, хайдуци и думбази
с налъмен звук „каreto“ озвучили.*

*А колко до надеждата, то тя е
начало и конец на „колелото“ –
щом му намерите веднъжка края,
ще ви се свърши злото и теглото...*

Софцензат, 10 ноември 1945, Змей Горянин

¹ Запис на стихотворението откриваме и в дневника на Иван Попконстантинов от СОФЦЕНЗАТ, 1945, което потвърждава значимостта му на послание към „братчетата“ по съдба. – В: *Дневникът на един депутат*, издават Русенският университет „А. Кънчев“ и Държавен архив – Русе, 2014, с. 36.

Плътният, убийствено ироничен лапидарен щрих на сатиричните му стихове е родствен на майсторството на бързописа в затворническите „Скици и ескизи“, които публикуваме за пръв път в книгата на Горянин. Те са част от по-големия автобиографичен проект, останал до днес в ръкопис, ако не броим електронните му публикации – „Червения хотел“, с който започва „Завръщането...“. Едни изследователи свързват тази метафора с левите идеи на бащата на писателя, за други е очевидна горчивата задявка с „хотелския лукс“ на тюрмата през втората половина на 40-те години, когато Змея „гостува“ там. „Червения хотел“ – романизираната автобиография-дневник на писателя за периода от 1949 до 1950 г. – логично стои в началото на нашата книга и поразява въображението ни с драматичните обрати в една родова сага, по-авантюрна и от най-измисления литературен сюжет в приключенския жанр...

Като своеобразен Езопов език, в „Скици и ескизи“ може да се приемат боравенето с „кучешки“ език и абсурдният „диалог“ между Жълтан и Данко Маринов Гогов, един от политзатворниците. Неслучайно през 1950 г. Змея е написал и епиграма по темата – „Де да бяхме“:

*Кучешката участ – да! –
била за окайване...
Де да бяхме кучета,
но... да си полайваме!*

Кучешката орис на обитателите на „Червения хотел“ болезнено се визуализира във видимия разпад на съзнанието на „загубения в превода“ Данко. Затова не той, а Жълтан изрича истината, че и при „дълго връзваните кучета има такава рязка наксаност на мислите“. На фона на тази по булгаковски трагикомична история още по-ярко изпъкват осанките на бившите „първенциасове на нашия политически, обществен, културен и стопански живот“. Запазили в по-голяма или по-малка степен достойнство, въпреки отчаяната си участ на оковани човеци. Пред очите ни дефилира цяла галерия „нови робинзоновци“: бившият министър Атанас Буров, някогашният премиер Никола Мушанов, земеделецът Димитър Гичев, проф. Михаил Арнаудов, генерал Бекяров, знаменитият столичен кмет инж. Иван Иванов, проф. Стефан Консулов, д-р Петър Джидров, който не желае да се преназове „македонец“... Затова все пак преодолима изглежда скръбната констатация на разказвача: „Убиха ни вярата в човека, в този,

който е като нас: с нашите мисли и чувства, с нашите надежди и желания. Убиха ни вярата в нас самите. Как тогава да вярваме в Бога, когото нито сме виждали, нито познаваме?“

Очевидно е, че героите и отношението на автора към тях в новооткритото стихотворение и в модерната затворническа мемоаристика на Змей Горянин не съвпадат, а варират по един сложен психологически начин. Затова е щастливо обстоятелството, че двата новооткрити ръкописа едновременно бяха извадени от забравата, за да представят релефната картина на един от най-жестоките преломи в новата ни история – 1944–1946 г. Така литературноисторическата реконструкция, постигната чрез публикацията им, не звучи едностранчиво, а болезнено иронично и самоиронично.

Съставителството на настоящото издание ме накара отново да прегледам всичко натрупано по темата през годините във фондовете на НЛМ. При изваждането на Змея „от чекмеджето“ на институцията ни, с радост установихме, че затворническата книжка „Афоризми, мъдрости и глупотевини“, която някои служители във фондовете смятаха за изчезнала, слава Богу, си е на мястото (инв. № 5688/95). Тук я публикуваме изцяло.

Най-важното: изследователската акция ми даде редкия шанс да се възрадвам на неизвестен мемоарен ръкопис на Змея, писан непосредствено след излизането му от затвора през 1946 г. Откритието обаче ме накара и да се натъжа, защото осъзнах, че в музеите понякога попадат хора, способни механично да „обработват“ безценни реликви, без да си направят труда дори да ги разлистят! А в случая става дума за прелестни, неуподобими миниатюрни книжки, подвързани в кожа и коприна, които просто те карат да пожелаеш да разлистиш! Ръката сякаш сама посяга към уникалните им корици, а очите не могат да се наситят на книго-везкия майсторлък и калиграфския ситен, дребен като маргарит почерк на автора. Трябва да си напълно лишен от тръпката на музейния човек, за да приключиш инвентарирането на трите ръкописни книжки, назовани неточно „бележници“, с безапелационното „Преписи от стихове“ (инв. № а 8480/12), просто защото са били поставени в книжен плик с този невалиден надпис. Достатъчно е да ги откrexнеш, за да видиш, че само най-мъничката от трите книжки съдържа стих, останалите две – „Мартеница“ и „Две думи“ – са белетристични. Тази подвеждаща регистрация е парадоксалната причина за новата ми находка! Любопитен човек съм, роден архивариус, и ми е невъзможно да пропусна подобни

книжни бижута! Така разчетох един неволно „засекретен“ ръкопис на Змея, който можеше да пролежи още десетилетия – до някоя следваща голяма годишнина, или докато някой друг изкушен почитател си направи труда да изследва де визу наследствата му в НЛМ. Наградата ми: първото име, на което попаднах в брилянтната книжица – Райко Алексиев. Изтръпнах при мисълта, че когато е писал опасните „Две думи“, Змеят е знаел за садистичната екзекуция на побратима по перо и съдба, знаменития „Щурец“, в чието едноименно издание е бил един от желаните сътрудници. Да споменеш, при това с възхищение, името на Райко Алексиев през 1946 г. е знак за безпримерен морален кураж, за съдбовна свързаност на духовни събратя не само по затворническо мъченичество, но и по непреклонно свободолубие!

Остава да ни гложди въпросът: защо след като амбициозно е очерталпрофила на „третото поколение“ в обществения и културния ни живот, след като е направил промислена заявка за романа си „Превъплъщенията на Венцеслав Галушкин“, в крайна сметка Змей Горянин не го е довършил, спрял е на най-интересното и най-правдивото място, преди да разкрие до дъно травматичната истина за „приложните душици“, с които изобилстват тоталитарните времена? Интересен факт е, че във втората част на ръкописа на „Превъплъщенията на Венцеслав Галушкин“ (инв. № а 629/78), оформен като две отделни изискани книжни тела и допълнени от няколко разноформатни, свързани и номерирани свитъка, посред битовия сюжет около сватбата на Венцеславовите родители, неочаквано се появява изповедта-откровение на автора, обясняваща политическото затворничество с непреклонното му българолюбие. Прави впечатление това „опаковане“ на веруването на Змей Горянин с безобидни фамилни хроники – прилича на съзнателно законспириране на опасните редове в условията на затвора. Единствената мотивировка на вклиняването им в корпуса на „Превъплъщенията...“ е нереализираното бъдещо обвързване със съдбата на героя „към края на романа“, когато той също ще попадне в затвора „под тежкия юмрук на Народния съд“, „съден като фашист по един член, а ние по друг член – не като фашист“.¹ И веднага следва разграничението от *венцеславовците*, което ще цитирам: „Точно така бе решено за нас: не сме фашист и прогерманист, ордени нямаме, в легации не сме ходили,

¹ Пак там, с. 211.

на Хитлер не сме изпращали поздравителна телеграма за Нова година и с Бекерле сме се виждали само на паради – той, като официално лице, а ние, като публика; не сме шовинисти, защото не сме имали претенции над сръбската столица Белград, макар средновековното ѝ име да е било *Alba Bulgarica*; впрочем, по въпроса за шовинизма самият съд се беше забъркал. Та и кой ли не се е забъркал по този въпрос? Сам *maitre* Шовен, съдейки по нашите вестници, не би могъл да схване за неговия шовинизъм ли става дума.

Туй не сме – онуй не сме: остана ни само една вина, че сме българин, обединист, идеалист, фантаст и мечтател, с фалшиви схващания и въобще с национални идеали – вина значителна, за която ний не сме знаели, че ще плащаме разноските.

Това искаме да кажем на читателя: в затвора попаднахме поради голямата си любов към България, към българския народ, с една дума: към българщината.

От любов и други са влизали в затвора. Долу, между криминалните затворници има десетина, които са утрепали любовниците си.

И ние – от любов към една утопия, за каквато цял съд призна България, влязохме в затвора. За такова деяние никой никога не е бил съден. Позволяваме си тази самохвалба, защото е заслужена. Може и за Херострат да ни сметнат, но пак сме си единствен: официално признато влюбен в България.

И – дано не ни чуе някой зъл човек, та да ни напакости – такъв ще си останем!

Обичаме я тази утопична България! Обичаме я, дявол да я вземе! За всичко я обичаме – и за доброто, и за злото. И сякаш за злото я обичаме повече, защото сами сме частица от това зло!

Но най-много я обичаме за мъдростта на нейния народ: оная дълбока, светла и вечна мъдрост, която той е набрал през вековните си страдания и тревоги и която е изразил кратко, сбито, като отражението на цялото слънце в една капка роса.

За това не се сърдим на съдбата, нито на затвора, нито на Народния съд – на нищо! Душата ни е богата с българската народна мъдрост и мисълта ни – чрез нея се чувства силна да преодолее всичко. За нашето сегашно тегло си повтаряме: да би мирно седяло, не би чудо видяло.“¹

¹ Пак там, с. 212–217.

Всъщност дали ръкописът на „Превъплъщенията...“ е недовършен, или можем да го определим като непосмян? Уви, той потъва в битоописанието, без белетристичният му разказ да се разгърне в по-дълбоките хоризонти на поколенческия и народо-ведския анализ. Ето защо не го включваме в настоящия том.

Що се отнася до изповедта на „третото поколение“ в тайнописа на „Две думи“, това без съмнение е изумителен, исторически важен текст, който не биваше нито ден повече да стои заключен в чекмеджето на Змея! Повтарям: забележително в този новооткрит текст в трезорите на НЛМ е присъствието на Райко Алексиев като фигура на третото поколение (според термина, въведен от Моис Бенароя), по-точно на малцинството, което включва най-достоините му представители, противостоящи на масата венцеславовци! Нещо повече, мъченикът на тоталитарния режим е обрисуван от Змея като провидец не само на трагичната съдба на поколението, но и на глобалната предстояща социална утопия, видяна като плод на „фанатичните мозъци“. Забележително е и мисленето на автора не в обичайния двуполусен модел на добри и лоши, на палачи и жертви, а безпощадно ироничният самосъд, в който позициите на „десните“ и „левите“ странно се сближават по съдбовната си екзекуция – в противовес на пластичните към всички режими приложни душици...

Вярвам, че изненадите от Змейовото чекмедже ще продължат да радват почитателите и изследователите му! Преди години в архива на НЛМ открихме ръкописа на смятаната за безвъзвратно загубена „Кондика на Светата Бачковска ставропигиална обител“. Преди около четири години майката на световния физик и добър писател Валентин Старчев ни предаде неизвестни стихове и епиграми, писани в манастира „Седемте престола“ от късния Змей. Неотдавна имах щастието да разчета неговите „Две думи“...

Залог за преоткриването на Змей Горянин е наличието на значителен интерес към световите му не само на литературните изследователи, но и на неведоми ценители на личността и творчеството му, видим от преизданията на книгите му и от публикациите на множество негови текстове във виртуалната мрежа. Свидетелство за голямото му завръщане е своеобразният култ, изповядван от *братството на Змея* – неговото общество в родния му град, благодарение на чиито усилия на 17.09.2015 г. творецът бе провъзгласен за почетен гражданин на Русе. Всяка година десетки от почитателите му от София, Русе и от цяла България тръгват на своего рода поклоннически посещения на манастира

„Седемте престола“, за да постоят ритуално на гроба му – довчера запустял и изоставен, а днес все по-притегателно и оживено място на паметта за Змея.

Дано такова преображение дочака и разноликото му и талантливо творческо наследство!

*Зад църквата със седемте престола
на цъфналата ябълка под ствола
ний пролет ще ти идваме на гости
и ще преливаме със сълзи твоите кости.¹*

*Катя Зографова,
Директор на Националния литературен музей*

¹ Из „Requiem“, написан от архимандрит Серафим в памет на Змей Горянин по случай 10 години от неговата смърт. – Б.р.